

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

06
Z01
.N24

UNIV. of MICH.

NOV 18 1988

Current Serials

НАШ ЈЕЗИК

XXVII/5

**БЕОГРАД
1988.**

НАУКА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КОД СРБА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

1.

Мало је које раздобље од пола столећа донело једном народу толико напретка у обликовању књижевног језика и толико промена у самим основама филолошких схватања, као што је то донела српском народу друга половина XIX века. Није реч само о наглом праволинијском усавршавању. Ово доба се одликовало тиме што је у њему убрзано одумирало конзервативно или уопште превазиђено наслеђе из претходних епоха, а истовремено се развијало и даље преображавало оно што је било прогресивно у тим истим претходним епохама, што је, дакле, такође представљало својеврсно наслеђе у времену о коме је реч.

Већ је у много чему било унапређено и знање о интегритету српскохрватског језика, са његовим варијацијама. Међутим, овде ће бити говора само о српским стручњацима и писцима; а код њих је традиционална свест о српском језику као заокругљеном предмету проучавања — захваљујући свим дотадашњим историјским и културолошким чиниоцима — још увек преовладала над тим новоосвојеним научним сазнањима.

На пољу језичке науке Срби су хватали корак са Европом, и у понечему (нека Даничићева дела) ишли испред других словенских народа.¹ Ипак су, углавном, доживљавали самосталан развој, условљен околностима. Време жучне полемике са антивуковцима, са присталицама последњих одјека славеносрпског језика одн. његових правописних навика, у то је време већ скоро сасвим припадало прошлости. Али се српски књижевни израз тек

¹ Нпр., А. Брикнер, у приказу Даничићеве књиге *Korijeni s riječima od njiñ postalijem*, каже: захваљујући труду неких научника, а највише Ђуре Даничића, српски језик је данас од свих словенских језика најбоље проучен у погледу граматике, историје језика и сродних дисциплина (*Arch. f. sl. Phil.* 3, 155). Други европски научници су се слично издражавали поводом његове *Синтаксе и Рјечника из књижевних старина српских*.

учвршћивао, како у теоријским радовима, тако и у књижевној, публицистичкој и сл. примени. По речима Ст. Новаковића, победа у теорији још није била уклонила ниједну сметњу из праксе.²

Да би се боље показало са чиме је у српској филологији почињала не само друга половина века, већ и модерно доба уопште, потребно је да се укратко проговори о историјату и суштини обеју ондашњих, поменутих струја: и оне која је оличавала старо стање, снажно поремећено али не и сасвим поништено филолошким догађајима из познате 1847. године, и оне која је наступала победнички. Обе струје значе наслеђену историјску реалност која се не може заобићи ни при разгледању новијег развоја.

Прва од њих, коју је у оквирима ових збивања оправдано називати конзервативном, представљала је средином века један од заосталих трагова „горњег слоја“ у многовековној двослојности српске, и не само српске културе — двослојности о чијим вишеструким разлозима овде не можемо расправљати. У многим областима живота, изнад природног или бар природнијег, које се сматрало нижим, постављало се нешто што није одговарало спонтаној природи ствари, а што се сматрало вишом вредношћу. Тако је, између свега осталог, вековима владао књижевни језик који није био говорни, заједно са правописом који је само делимично одговарао фонолошком систему, и вековима су била на цени граматичка учења која су се, заправо, мало тицала реалног стања у говору. Као одблесак такве „уздигнутости“ над стварношћу може се посматрати славеносрпски језик као члан одређене диглосије која је дотрајавала у другој четвртини XIX века; још бљеће одблеске представљали су неки модели мишљења о језику и правопису, какве срећемо чак и у трећој четвртини тога века.

Постоји једно посебно обележје старијих епоха које се такође донекле одсликало у славеносрпском раздобљу. То је — бар у одређеним сразмерама и повремено — „сигнификациона“ вредност која се приписивала нечему што такву вредност по себи није могло имати. Још се од времена Константина Филозофа наглашавало да појединим азбучним знацима, некако иманентно, припада мудрост, везаност за званичну религију итд. У губитку одређених слова из писма Константин је слутио претњу верском, или штавише националном идентитету. А чак и у очима људи из XIX века извесни старински језички суштави, заједно са својим правописним остварењима, значили су гарантовану везу с народном прошлошћу, с вером отаца, са словенством. Довољно је

² Бура Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877, прештампано у зборнику: Стојан Новаковић и „филолошка критика“, едиција „Српска књижевна критика“ 4 (1975, Београд) 150,

сетити се какву су опасност (или какву мрскост) многи видели у јоти, а какву добробит у јеровима.³

То су само неке од карактеристика старог стања у српској књижевности и српској филологији, чију је завршну степену представљао славеносрпски језик, а касније још понеке синтаксичке, творбене и правописне одлике тога већ одумрлог језика. Потребно је да се у најкраћим цртама објасне разлози њиховог дугог истрајавања, који, са своје стране, осветљавају још понеку карактеристику.

Већ у самом појму славеносрпског језика господарила је мисао о ваљаној синтези, о томе да црквенословенске елементе (а и руске) треба сједињавати с народним елементима, да би се разлике превазишле у новој вредности. Замисли „Славеносрба“, махом школованих људи, у својој бити су биле врло добронамерне, премда већим делом промашене. Језичка мешавина без оправдане граматичке утемељености није могла да послужи као основица жељеном књижевном језику, поготову још и стога што се црквенословенска компонента овде узимала најчешће у њеном руском уобличењу (код диференцираних случајева), а да се и не говори о лексичким русизмима са фонетским и другим руским обележјима. Браниоци таквих идеја, у њиховом крућем или ублаженијем виду, гледали су на Вуков језик, народни језик, као на супротност културном, не увиђајући да је Вук истицао народни језик, у ствари, као супротност неприродном.⁴ У вези са одбраном свог неадекватног, често и нерегулисаног правописа, појединци су имали још и разне друге разлоге („скопчавање корена и благогласија“ и сл.), замршене, учене и мало вредне. Доброг теоријског основа у граматичким и правописним распрама није могло бити и стога што се посао дуго налазио у рукама филолошких дилетаната, а при томе правника или теолога по струци.

Стару струју подржавала је и брига војвођанских културних делатника око тога да се српски народ сачува од губљења националне и конфесионалне самобитности. Тај се мотив у каснијим временима везивао за питања језика и писма више по традицији, поготову брига о вери — али се још дуго памтило да је Вук живео у Бечу, да је црпао податке од Јернеја Копитара, кога је пратио глас да је русофоб и србофоб. У Вуковом Рјечнику се видео културни пад, а у преводу *Новог завета* отуђење од уврежених верских навика. Не треба заборављати да је Вук у Србији

³ Ђ. Даничић у свом *Рату за српски језик и правопис* (1847, Будим, стр. 9) пише, имајући очигледно у виду таква схватања: језик је огледало човечијег духа, али не и правопис; правопис је тек огледало језика; писмо је сурогат језика.

⁴ Уп. Ст. Хафнер, *Ђура Даничић као ученик Франа Миклошића*, Научни састанак слависта у Вукове дане 5 (1976, Београд) 479.

дуже време био политички непожељан, те није ни било могућно у свему пристајати уз њега. Забране његовог правописа, после 1832. године, понављале су се овде још неколико пута, све до 1860. г., као што је и *Нови завет* био извесно време забрањен и у Србији и у Војводини.

Промоција народног језика у степен књижевног наилазила је и на препреке друге врсте. Срби су говорили, иако међусобно веома сродним, ипак не и потпуно једнаким дијалектима, тако да се Вукова сугестија о ијекавском као општем књижевном није аутоматски нудила свима ни из тог разлога. Као што се зна, то је једна од његових идеја водиља која није однела потпуну победу.

У другу половину XIX века протегли су се тек последњи, тако рећи формални изданци славеносрпствовања као филолошке доктрине. Оно се из проповеди српско-црквенословенског синкретизма већ много раније претворило у тежњу да се српски језик само „поправља“, а затим да се у њему не употребљава Вуков правопис, поготову не његова еуфонична, неетимолошка компонента. Супротстављајући се револуционарном путу, они који нису били уз Вука истицали су да је боља еволуција. У последаничићевској епохи заиста је и дошло до „поправљања“, тј. до обогативања па и до оплемењавања о коме су маштали стари језиколовци, мада на друге начине. Језик је постајао разуђенији, али понајмање услед неке нове славенизације. Он је у себе примао, поред осталог, и много лексике и синтагматике из севернијих и западнијих католичких подручја, као и из страних европских језика. Долазило је то напореда са новим стварима и појмовима о којима се почело говорити, са новим начином мишљења и говорења.

Одани Даничићев ученик Стојан Новаковић је у својој визији што успешније лексички и стилски уздигнутог вуковског језика гледао и на црквенословенске речи као на могући чинилац обогатења. У наше време се каткада може чути жаљење за предвуковским архаизмима као за изгубљеним оруђем којим се боље могао оплодити и оснажити књижевни језик. Уосталом, његови трагови и нису сасвим затрти — трагови лексички, но не и граматички.

На другој страни, у XIX веку се дешавало опште „откриће природе“. Према Новаковићевим речима, којих се сећа Р. Врховац, долазило је време да се обара све што је привилеговано у области духа.⁵ У оквирима таквих стремљења била је откривена

⁵ *Матица српска и српски језик*, зборник: *Матица српска 1826—1926* (1927, Нови Сад) 125.

природа и употребљивост аутентичног српског (истовремено српскохрватског) језика, па је за тај језик опет на исти, природни начин удешен и правопис. То је била друга од двеју поменутих, прогресивна струја.

На овом месту је потребно подсетити само да ово откривање ниуколико није отпочело са Вуком. Продор народног елемента у књигу имао је вековима свој спонтани, некад несвесни, некад свесни, неуједначен ток. Свесно увођење говорне грађе у српско писмо појачало се у време просветитељства. Програмско понародњавање књижевног језика налазимо у извесној мери код З. Орфелина, затим код Г. Ст. Венцловића, Ј. Рајића, још видљивије код Д. Обрадовића; много народне боје имало је у списима Е. Јанковића, А. Мразовића, В. Дамјановића, Ст. Рајића, Ј. Мушкатиновића, В. Ракића — да набројимо само ауторе који су писали (углавном или делимично) у XVIII веку. На одређени начин пропагирани су изворно језичко стање С. Мркаљ, Л. Милованов, Е. Коларовић, Д. Исајловић и др. Тај је продор нашао снажног подстицаја у ослободилачким борбама и у политичком ослобођењу знатног дела српског народа.

Вуковско-даничићевска струја, тако карактеристична за средње деценије XIX века, била је, дакле, већ припремљена, мада у то време изразито револуционарна по силини којом се исказивала. У другој половини столећа она је имала својих таласања, о којима ће нешто даље бити речи.

Као научна документација за исправност одабраног језика била су потребна историјска истраживања, на грађи која је већ делом била прикупљена, а која се и даље живо прикупљала. За његово лексичко, фразеолошко и стилско унапређење било је неопходно проучавати значењску страну његовог фонда. Отуда није случајно што се у српској филологији после Вука појавило, с једне стране, много интереса за граматичке проблеме старог језика, а што су, с друге стране, Даничић и Новаковић, двојица најистакнутијих филолога, увидели важност лексикографског рада. Ово доба је, затим, обележено једним нарочитим, не много дуготрајним епигонством у односу на рад Вука и Даничића, при којем се испољавало дословно схватање и самим тим снижавање њихових начела. Што се тиче учешћа у европским токовима, погледу српске науке о језику усмеравали су се у том раздобљу на Миклошићеву славистику, нешто касније и мање изразито на Јагићеву и Лесникову. Одзвучи страних занимања за индоевропеистику, углавном по Шлајхеру, осетили су се такође у српској средини. Дијалектологија — наука која се изнедрила из младограматичарства — наговестила је свој будући процват. Неке друге дисциплине, као што су били почеци опште лингвистике, линг-

вистичка психологија и др., нису доспеле на дневни ред оновремене српске науке (има нешто мало научног интересовања код Новаковића; код других је то био мање-више аматеризам). Како је једном приметио А. Белић — и Даничић, као уосталом и познији Јагић и Лескин, осетили су да се у чистој филологији могу дати трајнија дела него у лингвистичким правцима који су тада били тек у настајању.⁶

2.

Прелазећи на преглед филолошке литературе која је остајала у старим водама и која се, због присуства снажног противника, брзо дегенерисала, споменућемо да су и у другој половини XIX века још увек били издавани уџбеници српског језика ван вуковских начела. Просветне власти су наметале управо школским уџбеницима неререформисану ортографију. Једна таква одлука о правопису била је 1860. г. чак донекле и поштрена у пољењу с претходном у вези са школством, иако ублажена у погледу других издања. Заједничка црта ових књижица, као и сродних написа, била је слабо познавање Вукових и Даничићевих доказа, слабо улажење у одлике српског језика уопште. На многе појаве те врсте Даничић је у оно време будно мотрио и реаговао.

Наилазимо⁷ на спис Ј. Балугџића: *Теоретическо-практично руководство ко основномъ наставленію србской грамматики* (1850, Београд). М. Светић издаје свој *Ключъ езыка србскога, или ситнице езыкословне*, у додатку часопису „Јужна пчела“, у више бројева током 1852. г., што је после било издато и засебно (б.г., Нови Сад). У првом чланку он подржава одлуку Попечитељства просвештенија (тадашњег министарства просвете) од 1849. г., поновљену 1850. г., којом је Друштво српске словесности спречено да се ослободи свих ограничења у правопису, како је то Друштво претходно тражило. На овај први чланак уследила је уздржана Даничићева реакција — међутим, сазнајемо да је његов одговор, штампан такође у „Јужној пчели“ 1852. г., био, у ствари, осакаћен у цензури. Исти М. Светић је још и 1864. г. уређивао свеске назване „Огледало србско за езыкъ, повѣстницу и смѣсу књи-

⁶ Бура Даничић 6. IV 1825 — 5. XI 1822, Јужнословенски филолог 5, 21.

⁷ Преглед који следи рађен је по овим изворима: Ст. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност — 1741. до 1861* (1869, Београд); Д. Милојевић, *Развитак српске граматике у овом веку* (1896, Београд); *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519—1867*, изд. Народне библиотеке СРС (1973, Београд), као и појединачне оригиналне књиге из Фонда старе и ретке књиге Н. библиотеке; *Ситнији списи Ђ. Даничића I*, пос. изд. Српске краљевске академије 54 (1925); Ј. Бошковић, чланци: *Књижевне оцене и О „сдашњем стању“ српске граматике*, Скупљени списи св. II (1888, Београд) 1—125.

жевну“ (Нови Сад), о којима се данас скоро не би ни знало, да им није остао траг у полемици. Као критичар је опет иступао Ђ. Даничић („... онако безумље какво доноси Светићево „Огледало“ ...“), а у улози Светићевог браниоца уредник часописа „Србо-бран“ П. Нинковић.

Бачки епископ Пл. Атанацковић јављао се више пута са својим школским књигама: *Букваръ за србска училишта у аустријскомъ царству* (1853, 1857, 1859, 1867, Беч), *Прва езыкословна читанка за србска народна училишта* (1857, Беч; 1866, Будим; 1867, Беч), *Друга књига о езыкословию и читаню за србска народна училишта* ... (1856, Беч; 1863, Будим; 1867, Беч). На прво издање Буквара написао је Ђ. Даничић 1854. г. опширан приказ, углавном сасвим неповољан („дармар у писању слова“). Атанацковић је остао до краја на старим позицијама, те је 1866. г., тј. уочи званичног укидања старог правописа, још издао *Повторный запѣвъ надъ азбукомъ* (Нови Сад) — „вапај“ за старом ортографијом.

После мало значајне књижице Д. Тирола (раније ватреног присталице Вуковог): *Обште употребительный правописъ србскогъ языка* (1852, Темишвар), наишле су две веће српске граматике. Прва је П. Нинковића: *Србска граматика за ниже гимназијалне класе* (1856, Нови Сад, поправљено и проширено издање према првом изд. 1848. г.). Један од задатака које је овај писац пред собом поставио био је да књижевницима који немају тачне представе о правилности језика треба помоћи, и то у овладавању вештином да се језик приближи „старом словенском“ (у ствари, рускословенском). Даничић се укратко осврнуо на ово издање („Српске новине“ 48 за 1857. г.), напоменувши да је оно тек незнатно боље од првог — уведени су *ћ, ђ*, као и *х* у одређеним положајима, али да у суштини не вреди, као ни прво. У листу „Седмица“, у три броја за 1857. г., Ј. Бошковић је приказао ову граматiku опширно, са доста замерки али и са понеким похвалама. Други уџбеник је изишао испод пера Вл. Вујића: *Србска граматика за гимназијалну младеж* (1856, Београд). Ова књига у првом издању, слаба колико и Нинковићева, позната је у историји српске просвете по томе што је Попечитељство просвештенија захтевало од Друштва српске словесности да је се придржава у свом начину писања, „кѣ унапређењу полезногъ еднобразја“. Међутим, управо је ту граматiku писац касније знатно осавременио, прерадивши је 1863. г. по угледу на познату Даничићеву *Малу српску граматiku* из 1850. године. Издања ове прераде понавњала су се све до 1878. године, иако их је већ био увелико превазишао даљи рад Ђуре Даничића.

Јављали су се и сасвим анахронични написи. Тако је Е. Чакра у брошури *Словенска азбука — кирилица и латиница една на прам*

другој (1859, Нови Сад) позивао књижевнике да униште све што је потекло од Вука и да се врате на азбуку св. Саве. Године 1862. излази у Великом Бечкереку *Српска граматика* (*Езыкословіе, Sprachbuch*) Д. Чобића, о којој је Даничић у кратком приказу („Видовдан“ бр. 60 за 1863. г.) рекао да „сама по себи не заслужује ни то да се о њој јавно каже да не ваља ништа“. Такође у Великом Бечкереку штампана је 1863. г. Ј. Михајловића *Обрана езика србскогъ одъ изопачаваня и простаченя нѣговогъ и кирилице одъ луковице*, коју је В. Јагић приказао у првом броју часописа „Клјижевник“, а којој се смисао разабера и из самог наслова. Ј. Београдац, после неповољног суда који је о његовом рукописном речнику, поднетом Матици српској, дао Ј. Бошковић, штампао је 1867. г. у Новом Саду књижицу: *О езыку и правопису србском*.

На крају овог дела прегледа треба споменути две публикације које су се налазиле на средини између старог и новог стања у српској филологији. Прва представља покушај да се напише синтакса српског језика, аутора С. Сретеновића, са насловом: *Немѣнѣнѣ се рѣчи и словосочинѣнѣ србскогъ езика* — код првог издања (1853, Београд), слично код другог (1861, Београд), али симптоматично друкчије код трећег: *Немијењајуће се ријечи и Синтакса српског језика* (1856, Биоград). Ова књига је пуна незграпних дефиниција, бркања синтаксе с морфологијом и других нетачности, при чему се треће издање, написано новим правописом и са видним утицајима Даничићеве терминологије (иако без помена о Даничићевој Синтакси из 1858. г.), одликује не сасвим спретном ијекавизацијом. Али Сретеновићу треба одати признање да је први обрадио нека питања у вези са српским језиком, пошто је и раније (изд. 1853) и шире обухватио проблематику него Даничић у својој Синтакси. Он је објаснио непроменљиве речи, ове пре тога врло мало запажане ослонце синтаксичне градње, исто је тако изнео нове опаске о синтагмама, о простим и сложеним реченицама, о изостављању помоћног глагола, о конгруенцији итд.⁵ Даље, такође по новом правопису, штампана је *Српска писменица* Ј. Илића (1860, Нови Сад). За њу није сигурно утврђено да ли је икада служила као уџбеник; позната је готово једино по полемици између Ђ. Даничића и А. Васиљевића започетој испрва поводом овог рада. Даничић је признао Илићу чист и разговетан ауторски језик, али му је замерио због већег броја недопустивих грешака.

⁵ О већини ових питања писао је још Ј. Суботић у својој великој граматици, предатој на конкурс Матице српске; рукопис му је остао нештампан, а подаци о њему се могу наћи у књигама: *Живот др Јована Суботића* (*Автобиографија*), други део, приредио Т. Остојић, књиге Матице српске 5 (1902, Нови Сад) 49—55, 166—177; Р. Врховац, *Матица српска*... (в. бел. 5), 176—183.

3.

У другој половини XIX века две знамените културно-научне установе код Срба бавиле су се, између осталог, филолошким питањима: Матица српска у Пешти (од 1864. г. у Новом Саду) и Друштво српске словесности (касније Српско учено друштво, претворено крајем века у Српску краљевску академију) у Београду. Обе су сматрале — дакле и Матица српска у првим деценијама постојања — својим важним задатком бригу о језичкој култури.

Као заједничка црта у том њиховом раду може се истаћи извесна резервисаност коју су оне испрва гајиле према Вуку, не одвећ упадљива и притом објашњива на обема странама. У питању није био само отпор према новинама, каквим се понекад одликују сличне установе. Матицу су највише спутавале оне сугестије које јој је чинио С. Текелија, њен велики добротвор и вишегодишњи председник, а поред њега једно време и Пл. Атанацковић и други. Према Текелијиним идејама Матица је имала да негује славеносрпски језик и да се служи старим правописом.⁹ Истина, Текелија није доживео прелаз у другу половину века, али се његов утицај осећао још извесно време. Уосталом, Матица је деловала међу војвођанским Србима, ученијим и нешто конзервативнијим у исти мах. На другој страни, Друштву српске словесности натурало је своје примедбе и забране Попечитељство просвештенија.

Матица српска се већ 1841. г. носила мишљу да Пл. Атанацковић, заједно са неколицином њених других чланова, састави „српску буквицу“. Та је чињеница позната највише по томе што су на питања која је поставио Атанацковић уследила чувена Вука Стеф. Карацића и Саве Текелије писма високопросвештеноме господину Платону Атанацковићу (1845, Беч). Даљи Матичин рад се може пратити преко чланака који су штампани у њеном часопису, испрва званом „Сербскиј летопис“.¹⁰

Један од његових сарадника који се већ одраније бавио језиком био је Ј. Суботић. Суботић је још 1847. г. предлагао да Матица пређе на нови правопис (те године је он као цензор одобрио за штампу Даничићев *Рат за српски језик и правопис*), пошто се и сам, после младачког заноса за славеносрпски, определио за Вукову идеологију. До 1854. г. Суботић је био уредник Летописа, међутим,

⁹ Уп. Ж. Милисавац, *Сава Текелија — последњи заточник славеносрпског језика*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 42, 271. и д.

¹⁰ Подаци који се дају у вези са филолошким радом у Матици српској узети су већим делом из Р. Врховца, о. с., поглавито из одељка „У одсеку од 1848 до 1864“, 185. и д., као и из појединих чланака тадашњих писаца о којима је реч. Рад А. Албина: *Одјеци Вукове правописне револуције у „Гласнику Друштва српске словесности“*, Зборник за филологију и лингвистику 16/2, доноси одређене податке и о Матици, као и о Друштву, у оквирима који нас овде интересују.

нарочиту агилност у правцу осавремењавања није показао, сматрајући да је улога Матице само у томе да стишава духове у автивуковској кампањи.¹¹ Године 1853. штампао је у Летопису бр. 87 чланак: *Разправа о употребљавану усваятелныхъ мой — твой — свой. Иако интимно Вуков присталица, Суботић је до краја живота, што значи до 1886. г., остао веран слову ђ и етимолошком правопису.*

У Летопису за 1857. и 1858. г. огласио се А. Драгосављевић са неколико радова. Писац је углавном био уз Вука. Његов прилог *Познанство граматике* (ЛМС 95) привлачи пажњу тиме што показује куда је одвело једног дилетанта одушевљење за фонетски принцип. Драгосављевић се zaloжио да се у писму прави разлика између кратких и дугих вокала: у једнини би требало писати кола (кѡла), липа (лѣпа), кућа (кѹћа) — али пет кѡла, пет лыпа, пет кѹћа. Како примећује Р. Врховац, завладала је општа манија да се правопис реформише.

Ј. Ђорђевић, који је 1857. г. дошао за секретара Матице, износио је тачне мисли о томе да појмови језика и правописа треба већ једном да се рашчисте; пребацивао је што се од језичког питања гради верско. Ипак, ни Ђорђевић, иако је био за чисти народни језик (он је, нпр., замерао што људи не разумеју да су член, љубов и сл. у ствари стране речи), још није сасвим прешао на нови правопис: избацио је њ, задржао ђ, уместо јоте је писао слово і. Он је размотрио и проблем гласа х (ЛМС 97, 1858) — не без смисла за историјски прилаз — па је као Војвођанин устврдио да га не треба употребљавати у писму, управо у духу „народног генија”. Сем тога, Ђорђевић је, како изгледа, био први који је гласно указао на то да се питањима језика има бавити Друштво српске словесности, као врхунско учено друштво код Срба, а не Матица, која треба да постане књижевно друштво.

Године 1859. за секретара и уредника у Матици дошао је А. Хаџић, за чијег је времена делимично рецидивирао стари правопис у издањима; од Вукових слова најчвршће се одржало ђ. Али већ идуће године К. Руварац одлучно пише против слова ђ, позивајући се на Миклошића, Вука и друге ауторитете (на супрот Вуку, он брани сремски екавизам). Солидне прилоге о историји словенских језика и азбука дају у Летопису Ђ. Вукићевић 1859. г. (ЛМС 99) и К. Руварац 1861. г. (ЛМС 103).

Пошто се Матица српска преселила из Пеште у Нови Сад, са њеног дневног реда се коначно скинуло питање језика и правописа у практичној употреби, као и питање тематског профила њеног часописа. У бројевима Летописа и у записницима са седница промицало је још покоје старо слово, а најжилавије су се одржавала

¹¹ У својој аутобиографији (в. бел. 8), на стр. 46, Суботић каже да је познавао и Вука и М. Светића, и да обојица заслужују признање.

обележја етимолошког писма. На једној седници 1864. г. изабрани су за чланове Књижевног одељења Ђ. Даничић и Ј. Бошковић, а од 1865. г. Летопис је почео да се штампа са словом ј. Неколико језичких прилога Ј. Живановића, 60-их и 70-их година, после чега се у Летопису о тој проблематици више уопште не расправља, спадају већ у нове токове српске филологије, заједно са осталим Живановићевим радом.

До исте преломне 1864. године, када је Матица прешла у Нови Сад, делује и Друштво српске словесности, које се те године претворило у Српско учено друштво. Захваљујући највише Даничићевом присуству, Друштво је нешто бржим кораком него Матица прошло кроз модернизацију уколико је реч о филолошком садржају рада, мада је и ту било разумљиве поступности.

Друштво српске словесности је већ на првој седници, 1842. г., одредило као свој посао испитивање „својстава“ српског језика у граматичком смислу, као и скупљање грађе за граматику.¹² Тада је и Вук Караџић био изабран за члана. Године 1844. Друштво поставља себи први одређени задатак — да створи научни језик, који је у то време младој интелектуалној средини одиста био веома потребан. Али је под енергичним утицајем Вуковим Друштво од тога брзо одустало. На ову иницијативу се делом односи и Даничићев чланчић *Задиркивалу*, штампан 1845. године. Друштво српске словесности је као установа убрзо прешло на друге послове, међу којима се као главни појављује проучавање језика српског народа, уз остале националне дисциплине. У програму ове институције је, наиме, стајало на првом месту: „Ображаванѣ србскогѣ езика. I Теоретическо: 1. Езыкословне расправе како о старомѣ, у древнымѣ рукописима и печатанымѣ [...] књигама налазећемѣ се, тако и о садашнѣмѣ [...] србскомѣ езыку: а) у струци лексикалној, б) у струци граматикалној. 2. Езыкословне критике србски списания. II Практическо... 1. Оригинална сочиненя... 2. Преводи классика...”. Овога програма Друштво се и држало за цело времс свога постојања, а он се остваривао у раду појединаца који су своје прилоге објављивали у Гласнику, часопису ове научне установе.

Како указује А. Белић, у другој и трећој књизи Гласника (1849. и 1851. г.) још се осећа опозиција Вуку, „али то је већ принципска опозиција, која није без признања Вукова рада”.¹³ У другој књизи истиче се чланак Ј. Стејића: *Езыкословне примѣтбе на предговорѣ*

¹² Даљи подаци о раду Друштва узимани су највише из ових извора: Ст. Новаковић, *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, Глас СКА 10 (1888); *Педесетогодишњица Српске краљевске академије 1886—1936*, књ. 1: Друштво српске словесности 1841—1864. Српско учено друштво 1864—1892. Српска краљевска академија 1886—1936. Извештај А. Белића, пос. изд. СКА 116 (1939—1941); поједини чланци штампани у Гласнику ДСС.

¹³ *Извештај...* (в. бел. 12) 24.

г. Вука Стеф. Караџића к његовом преводу *Новог завѣта*: ту се износе похвале Вуку као највећем српском филологу. Ипак се тврди да стари правопис не би требало одстранити из књижевности. Ј. Стејић (назван најумнијим од свих оних који се нису слагали с Вуком¹⁴) иступао је у корист источног (екавског) говора као књижевног у Срба. Још увек се са новим писањем не може сложити ни Ј. Ст. Поповић (*Ели нужно употребљавати азбуку грађанску у србском књижеству*, Гласник 3, 1851). Зато се чују слободоумне речи против славеносрпског шаренила, у прилог народног књижевног језика, у чланцима архимандрита Г. Поповића: *Предложенѣ Друштву србске словесности* („... ту ћемо видети гибкостъ, красоту и садашній степенъ савршенства нашегъ езика...“) и *Мнѣніе о књижевномъ србскомъ езику* („я разумевамъ уобште говорный србскій езыкъ, кои говоре аустрійски Србљи, Србљи у Княжеству, у Старой Срби, у Босни, Ерцеговини и Црној Гори“... „ѣ не сачувало ни свога гласа, а камо ли да сачува и спасе што друго важніе“) (Гласник 6, 1854. и 7, 1855).

Друштво се крајем четрдесетих и почетком педесетих година — и то не последњи пут — борило са Попечитељством просвештенија за слободу правописа у својим издањима. Ту борбу у први мах оно није извојевало. Потпредседник Ј. Стејић је у Гласнику 4, 1852, штампао прилог под насловом *Практична правила србскогъ правописа*, који је обавезивао ову институцију на употребу старих слова. Тим поводом је Даничић („Српске новине“ 104 за 1852. г.) изразио мишљење да изнети предлози задовољавају потребу тренутка, јер смањују шаренило које влада на овом пољу. Стејић је израдио и предлог да се приступи изради већег речника српског језика, уз извесне властите идеје о творби речи и уз позив да се речи скупљају из народа: *Предлогъ за србскій рѣчникъ и србску граматику*, Гласник 5, 1853. Ово би се могло сматрати првим наговештајем будућег великог рада Српске академије на речнику књижевног и народног језика.

Споменуће се још неки филолошки радови у Гласницима. Ј. Балугџић је писао *О глаголима народногъ говора* (допуне поглављу о конјугацији у спомињаној Нинковићевој граматичи, Гласник 3, 1851); Д. Исајловић — *О удвояваню србски самогласника* (Гласник 5, 1853 — апел у корист етимолошког удвајања у писму, нпр., од двоити, законный итд.). Преводи с руског и немачког С. Сретеновића, у оно време редовног члана Друштва: *О црквено-словенскомъ езику, нѣговомъ почетку, ображательима и исторійскимъ судбинама* представљали су преглед тадашњих знања о старословенском (Гласник 7, 1855. и 8, 1856).

¹⁴ Ст. Новаковић, Српска краљевска академија... (в. бел. 12) 52.

Ђура Даничић је дошао за научног секретара Друштва српске словесности 1857. године. Даничић је обновио борбу за чишћење језика од ненародних речи и за увођење Вуковог правописа, а то је дало повода Попечитељству да се врати на своја стара упозорења. У „Српским новинама“ 63 за 1858. г. изишла је наредба тадашњег министра Д. Црнобарца о томе да се у Друштву српске словесности (као ни у самим Српским новинама) не смеју употребљавати поједине речи у српском облику, већ само у славеносрпском, у духу Исај-ловићевог речника и Вујићеве граматике. То је довело до Даничићеве оставке, која, истина, није била уважена. Друштво је закључило да наредба Попечитељства не може да има за њега важности. Његов одговор Попечитељству тим поводом имао је снагу „историјског манифеста за слободу научне и књижевне мисли“.¹⁵ Сукоб је трајао све до промене на српском престолу: када су 1859. г. дошли на власт Обреновићи, Друштву је било одобрено да се служи Вуковим правописом у своме раду. Ово, међутим, није било одмах спроведено у свим прилозима; према запажањима А. Албина, књига 14. Гласника (1862) штампана је без *ј*, *љ* и *њ*, следеће књиге показују мешавину, и тек је 18. књига (1865) изишла са кроз спроведеном Вуковом азбуком.

Важна карактеристика тога раздобља био је уреднички рад Даничићев у Гласнику (од 8. до 13. броја), који се приметно одразио на осавремењеној садржини овог часописа.¹⁶ Ту су и Даничићеве филолошке прилози — прва три штампана по старом правопису, а последњи по новом: *Србски акценти* — наставак расправе из 1851. г., штампане у *Slavische Bibliothek* (Гласник 8, 1856); *Разлике између језика Србскога и Хрватскога* (Гласник 9, 1857; у овом броју и Даничићева издања: *Рукописъ Кипријановъ*, *Рукописъ Александровъ*); *Србски акценти III, IV* (Гласник 11, 1859; овде и *Тайна букваца у старим рукописима*, као и још неколико Даничићевих прилога о старим рукописима); најзад, *Српска деминуција и аугментација* (Гласник 12, 1860). Ђ. Даничић је издао још два текста (*Похвала кнезу Лазару*, *Хрисовуљ краља Стефана*, Гласник 13, 1861), и после тога његових радова овде више нема.¹⁷

На основу препоруке Друштва српске словесности, српска влада је 1858. г. штампала Даничићеву *Србску синтаксу*, а 1860. г. је као посебно издање Друштва изишао *Живот св. Саве од Теодосија* (који је Даничић у то време погрешно приписао Доментијану). Године 1861, због неспоразума око објављивања његовог *Рјечника из књижевних старина српских*, Ђ. Даничић је напустио Друштво.

¹⁵ Уп.: В. Ђурић, *Из литературе о Даничићу*, поглавље „Секретар Друштва српске словесности“, зборник: *Књига Ђуре Даничића* (1976, Београд) 399.

¹⁶ В. Ђурић, *Из литературе...* (в. бел. 15) 396. и д.

¹⁷ Осим мањег прилога *Филип Мезијер о цару Стефану* који је изишао у каснијем Гласнику Српског ученог друштва 21 (1867).

До 1863. г. закључно, када је Гласник престао да излази као часопис ове установе, појавила су се још нека текстолошка издања (у првом реду трудом Јанка Шафарика), али језичких студија није било. Ваља напоменути да су тадашња издања старих рукописа, каква су се јављала и у Летопису Матице српске, али и иначе у другим срединама, имала више да служе политичким и литерарним историчарима, а мање проучаваоцима језика. Издавачи су каткад, на „неважним местима“, текстове скраћивали или препричавали својим речима. Велика је Даничићева заслуга за нашу науку што је у тај посао била поступно увођена филолошка акрибија, истина још далека од Јагићеве и касније критичности. У Гласницима су се појавили и први, не много вешто рађени описи старих рукописа — поменути Даничићеви, Шафарикови и Вукомановићеви — према којима се већ могао до извесне мере пратити развој српског језика.

Ова измена у научном гледању водила је ка томе да се у српској филологији јаче изрази својеврсни историцизам, интерес за историјски пресек српске језичке стварности, премада се потпуни дијахронични опис у XIX веку још није остварио. То историјско оправдање језичке правилности (кога у Вуковом делу нема много), заједно са коначном победом Вукових принципа на синхронном плану, чине главно обележје нове епохе. Њу је у другој половини века снажно огласио Ђура Даничић. Историјски и дескриптивни прилаз однео је тада победу над старијим прилазима, у којима је било много идеолошких, родољубивих, а понекад и правих политичких, страначких примеса.

4.

Одменивши остарелог Вука Караџића у његовој борби, уз то снабдевен неупоредиво већим тсоријским знањем, мада скромно славистички образован у редовном школовању, Ђура Даничић је у другој половини столећа, да тако кажемо, пустио Вука да још прикупља и издаје драгоцену народну грађу. Тако су (после другог издања *Рјечника* 1852) године 1853. изишле Вукове *Српске народне приповијетке*, 1857. г. *Примјери српско-словенскога језика* (као и друго издање *Новог завета*), 1860. г. је штампан *Правитељствујушчи совјет*, а 1862. г. IV књига *Српских народних пјесама* — последње дело које је издато за Вуковог живота. Тиме је било завршено Вуково дело, али не и његова епоха.

Ђура Даничић се, на првом месту, одликовао изванредним интелектом, поред огромне радне способности и истрајности. Тај оштар интелект се запажа у свим његовим подухватима, али је, можда, до најсјајнијег изражаја дошао у првом и у последњем значајном Даничићевом делу, тј. у младалачки исказаној синтези свих достигнућа Вукове борбе, и у зрелој синтези властитог рада. То су били:

бритки *Rat за српски језик и правопис* (1847. г.), коме је и противник М. Светић морао да ода признање, а затим обрада *Рјечника хрватскога или српскога језика*, којим се Даничић бавио последњих година живота у Загребу, а чијој беспримерној продубљености до данас још није посвећена ниједна опсежна лексикографска анализа.

Даничић је имао интелектуалну снагу да открије и да као свој главни задатак прихвати управо оно што је представљало најјачу потребу епохе. Он је разумео да у сусрет учвршћењу народног језика као стандардизованог и књижевног треба поћи наоружан познавањем језичке историје. За правилан одбир међу постојећим морфолошким варијантама требало је знати историју морфологије; за правилну процену семантичких потенцијала у речима требало је испитати њихову ранију семантичку вредност.¹⁸ Историјском аспекту Даничић је посветио мноштво својих радова. Првенствено су то многобројна издања старих споменика, из којих је произишао, 1863—1864. г., и чувени *Рјечник из књижевних старина српских*. Даничић је овде показао свој правилни методолошки инстинкт у томе што је обрадио само старосрпске списе, а не и споменике старословенске провенијенције. Иако је овим делом обухваћена грађа публикована само до тих, данас већ далеких година — осим Даничићевих издања ексцерпирана су Шафарикова, Миклошићева, Пуцићева и нека друга — оно има толику вредност да је преиздато чак и у наше дане (1962, Грац).

Историјска перспектива је средишна у појединим расправама Даничићевим, као и у трима посебним књигама: *Историја облика [. . .] до свршетка XVII вијека* (1874) — добар преглед историјске морфологије, показане на именицама, заменицама и глаголима; *Основе српскога или хрватскога језика* (1876) — класификација наставака за творбу речи; *Korijeni s riječima od njih postalijem* (1877) — преглед и тумачење корена свих речи које се налазе у Вуковом *Рјечнику*, осим туђих и нејасних. Две последње књиге су доживеле у своје време неповољну критику, и то оправдану, пошто их је Даничић у суштини погрешно замислио, понет неким већ онда застарелим европским учењима. Он је повезао грађу савременог српскохрватског језика непосредно са индоевропском фикцијом, мимоилазећи прасловенско и општесловенско стање. Међутим, како каже А. Белић, придружујући уз ту опаску и *Историју облика и Синтаксу*, у овим делима је „материјал нашег језика, и према облику свом, и према значењу, изнесен са класичном тачношћу, тако да ће са те стране још дуго време моћи послужити као извор даљим

¹⁸ Настојање да у савременом језику све буде очишћено у складу с историјским стањем ишло је код Даничића до ригидности: Р. Бошковић, *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, *Младост* 3 (9. IX 1947), прештампано у зборнику: О Вуку Караџићу (1968, Београд) 66.

проучавањима нашега језика".¹⁹ О највише критикованим *Коријенима* Белић је другом приликом напоменуо да је то дело важно за процењивање општих особина наших речи, па и за нормативни правопис.²⁰

Снажан интелект је био потребан и за то да би се у српској филологији на пионирски начин покренула нека специјална истраживања. Тако је Даничић први испитивао на научној основи српскохрватске акценте. Његов акцентолошки рад је почео на тај начин што је он спроводио четвороакценатски систем кроз цело друго издање Вуковог *Рјечника*, у чијој је припреми веома активно и несебично учествовао. У *Малој српској граматичи* (1850) овај је систем такође показан. Посебни научни прилози у тој области, почев од првог (*Нешто о српскијем акцентима*, 1851), преко чланака у *Гласнику Друштва српске словесности* 7 и 9, па до прилога у загребачком часопису *Rad JAZU* 6, 14 и 20 (касније скупљени у једној књизи) представљају чак и данас незаобилазну основицу за упознавање српскохрватске акцентуације. При томе треба имати на уму да у оно време не само домаћа, него чак ни светска наука није могла да пружи за ову грану потребан теоријски ослонац, нити какве индоевропске оквире.²¹

Даничић је такође био први који се у синтакси ослободио давнашњих традиција. Истина, он није подробно истражио више од падежа са предлозима и без предлога, и то по тадашњој локалистичкој теорији, уз неуспело настојање да се у падежима изнађу њихова „општа значења“ (*Србска синтакса*, 1858). И таква каква је била, ова његова књига, замишљена историјски-компаративно, доживела је велике похвале савремених научника, управо због тога што је рађена без могућности ваљаног угледања. Са овим огранком граматике уопште се, према речима А. Шлајхера, догле поступало маћехински.²² Међу танана синтаксичка истраживања Даничићева обавезно треба убројати и оно што је он, заједно са савременицима, сматрао чистом лексикографијом. То су обраде таквих речи као *а, ако, али* у првом тому *Рјечника хрватскога или српскога језика*, не увек спретно формулисане, не увек лако читљиве, али изванредно синтаксички фундиране. Тајна овог истанчаног и у исто

¹⁹ Ђура Даничић (в. бел. 6), 20.

²⁰ *Даничићев аналитички дух*, зборник: Вук и Даничић (1947, Београд) 205.

²¹ Уп., нпр., А. Белић, *Ђура Даничић*, 20. — У историјским прегледима се спомиње да је први пут четвороакценатски систем био спроведен 1812. г. у *Ričoslovnici* III. Старчевића (3. Винце, *Filološke škole* 19. stoljeća u razvoju hrvatskog književnog jezika, *Radovi Zavoda za slovensku filologiju* 10, 166). Познато је да је у случајевима неопходне диференцијације било и у првом издању Вуковог *Рјечника* (1818) разликовања између два кратка акцента.

²² Ј. Бошковић, *Ђ. Даничићу надгробна реч, говорена 14. новембра 1882. г.*, пос. брошура, 8.

време „монументалног“ синтаксичког осећања крила се, између осталог, у доброј Даничићевој спреми у погледу латинског језика и латинског начина мишљења.

Снага Даничићеве аргументације, као, уосталом, и Вукове, лежала је још и у томе што се он борио за један одређени дијалекат који би требало да постане књижевни, и није показивао вољу да прави међудијалекатске или какве друге компромисе.²³ Основица књижевног језика је морала бити природна и недвосмислена, да би се уопште утврдила, а са њеним стабилизовањем је требало журити. (Поводом тога подсетимо да је Даничић, рођени екавац, тако добро савладао све особености ијекавског изговора, да је у чистоти ијекавизма превазишао и самог Вука,²⁴ мада се и код њега каткада нађу огрешења.) Ову историјску заслугу Даничићеву не помућује чињеница што се код већине Срба, супротно Вуковим и његовим властитим тежњама, усталио екавски изговор. То је била језичка неминовност, поткрепљена не само природом самих српских говора, него и војвођанским књижевним традицијама. Али та чињеница ниуколико није стајала у супротности са основним начелима Вукове и Даничићеве борбе за новоштокавски стандард. Стање које се крајем века усталило у српској и у хрватској средини било је у складу са закључцима до којих је Даничић дошао, истина после малог лутања. И у теорији и у живој пракси испољило се не само прокламовано, него и суштинско јединство српских и хрватских говора. Код Даничића се о томе може читати у његовим расправама *Ђ и Ђ и историји словенских језика* (Rad JAZU 1, 1867), *Диоба словенских језика* (1874). У петом издању *Облика* (1869) он је први пут употребно дисјункцију српски/хрватски језик, а касније је такав назив ушао и у име загребачког академијског речника.²⁵ Уосталом, својим животом и радом у Загребу, као и концепцијом академијског речника, свог највећег подухвата, он је најбоље потврдио то своје опредељење.

Најзад, убедљивост оних принципа које је бранио Даничић лежала је и у језику којим се сам служио, а нарочито у језику на који је превео нека страна дела, управо са циљем да покаже зрелост новозаснованог књижевног израза. За некога би и сам превод Старог завета могао да буде животно дело — а тај је превод Даничић урадио за свега око три године, напореда са многим другим по-

²³ Уп. А. Младеновић, *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“*, *Јужнословенски филолог* 31, 18—19.

²⁴ Уп. А. Павић, *Ђуро Даничић умро 17. студеносу 1882*, Rad JAZU 77, 182. У реписци се Даничић понекад служио екавштином.

²⁵ Назив „хрватски или српски језик“ употребио је још 1861. г. Фр. Рачки, а Хрватски сабор га је усвојио 1867. г. (П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, 1971, Београд, 190).

словима.²⁶ Да би се показале широке могућности вуковског изражавања, он је још као свасвим млад човек објавио *Приповијетке из Старога и Новога завјета* (1850), касније *Писма о служби божијој* (1854), *Историја српскога народа* (1858) — преводи с руског. Даничић је давао саопштења о разним књигама штампаним код Срба, не само о филолошким или белетристичким, него и о таквим као што су били уџбеници физике или географије. Како се напред могло видети, он је полемисао поводом различитих анахроних написа — а све то у жељи да докаже вредност непатвореног народног језика и да ослика његово богатство, да разради нову терминологију, да унапреди стилистику, једном речју, да млади књижевни језик учини поливалентним. С тим у вези треба истаћи његову *Малу српску граматику*, која је прерађена у *Облике српскога језика* (од 1863. г. надаље у више издања ћирилицом и латиницом). Ова дела, заједно са акценатским студијама, не представљају једино кодификацију саме граматике, која је остала на снази до наших дана, већ и више од тога. Даничић је у њих унео мноштво граматичких термина, преузетих из ранијих списа или тек тада смишљених одн. адаптираних, који се и данас употребљавају. А то доказује да су се и они потпуно уклопили у српскохрватски језик (*глагол, лице, падеж, предлог, род, средњи род, самогласник, слог, прирок, акценат, први, други* итд. *падеж и др.*).²⁷

Даничићев рад, научни, књижевни и педагошки, био је брзо прихваћен у српској средини. Пошто је марта 1868. г. била укинута свака забрана Вуковог правописа, тврдило се да је за четрнаест дана цела, поготову млађа интелигенција прешла на нов начин писања, јер је Ђура Даничић у највећој мери припремио за то потребно расположење.²⁸

5.

Даничић је био вуковац у пуном смислу те речи, али њега не бисмо могли назвати догматичаром Вукове школе, какви су се касније појавили. Његова велика ерудиција, удружена с јаким интелектом, савлађивала је опасност да буде заслепљена одређеним решењима датим у Вуковом језику и у Вуковом учењу уопште. Он

²⁶ В. код Р. Врховца, *Карактер и рад Ђуре Даничића* (1923, Нови Сад) 76; Даничићева преписка са издавачем Милардом објављена је у истој књизи, 148—198. Ј. Бошковић је испричао: „Кад је шабачки владика Гаврило видео како је леп Даничићев језик у Псалтиру, он је свој рукопис [тј. превод] бацао у ватру“ (цитирана надгробна реч, в. бел. 22, 9).

²⁷ В. код Т. Маретића, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*, Rad JAZU 243, 22. и д.

²⁸ Сведочанство Ј. Бошковића преноси Ст. Новаковић: *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877* (в. бел. 2), 155.

се није ни сложио са Вуком у свему. Човек који је показивао „готово чудотворну моћ улажења у смисао [. . .] лаких, покретних и каткада као сенка променљивих појава“ у говору²⁹ није могао да кочи језички развој; напротив, он му је давао правац. Ако се код Даничића и налази понешто од напред поменуте „ригидности“, треба разумети да он није могао да корача испред праксе која се тек усталаљивала. Међутим, даљи развој у духу Вука и Даничића једним је делом послужио коначном нормирању и усавршавању књижевног језика, док је другим делом зашао у претеривања која нису била од користи.

У то време се створила тзв. филолошка школа код Срба. Основно њено обележје било је у томе што се у књижевној критици почела највећа пажња обраћати језичкој страни. Такви су, нпр., били књижевни прикази штампани у Летопису Матице српске, поред многих других по разним часописима. Понеко је ишао у крајност са захтевима да се српски језик чисти од туђица, при чему су се туђицама каткада називале и неке општесловенске речи. Синтакса је имала да остане на достигнутом ступњу. Било је доста таквих који су и екавизам сматрали недопустивим одступањем од идеала. Други су, наоружани са нешто више језичке логике и општих славистичких знања, умесно чистили језик од неуједначености и неписмености. Све је то, међутим, био „ситан аналитички рад“, рад на свакодневним примерима, чиме су савременици били више мучени него просвећивани.³⁰

Јован Бошковић (1834—1892) био је човек широке културе, назван у своје време апостолом српског језика. Он је био члан Матице српске и уредник Летописа, библиотекар (управник) Народне библиотеке у Београду, члан и секретар Српског ученог друштва (пред смрт и члан Српске краљевске академије), професор Велике школе — наследник Даничићев и министар просвете. Бошковић је у науци о језику био против претераног чистунства.³¹ Примећивао је већ разлику између белетристичког и новинарског стила, уписујући овом другом у грех туђинске синтаксичке обрте и нехат. Истицао је да се значења исте речи у различитим језицима ретко кад поклапају „у свим својим преливима и присенцима“.³² Ове и многе друге

²⁹ А. Белић, *Наши учитељи Даничић, Новаковић, Стојановић*, Наш језик ст. сер. 3 св. 7, 194.

³⁰ Исп. код А. Белића, *Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, Просветни гласник 38 бр. 6, 347.

³¹ В.: *О непотребним туђим речима у српском говору*, Скупљени списи св. I (1887, Београд) 5 [= 8]—54, писано још 1856. г.

³² *На Даничићевом вечери* (Гласник СУД 70, 1889), цитирано према: В. Бурић, *Из литературе о Даничићу*, поглавље „Преводилац“, зборник: *Књига Буре Даничића* (в. бел. 15) 432—433.

мисли звуче као даља разрада дотадашњих основних филолошких идеја.

Већи број радова Јована Бошковића може се наћи у двама свескама његових *Скупљених списа* (1887. и 1888, Београд; већина прилога писана је знатно раније). У првој свесци најзначајнији је рад *Из науке о језику*, писан 1881. год. То су 288 различитих, несистематисаних језичких поука, врста паљетковања по језику, о којем се В. Јагић изразио похвално.³³ Понеки од ових састава могу се и данас прочитати и прихватити у одговарајућим приликама. У другој свесци привлаче пажњу неки критички осврти: оцена Њиљковићеве граматике, затим врло неповољна оцена Београчевог Речника. Ту је, затим, чланак *О садашњем стању српске граматике*, где се опширно приказује рукопис *Мале српске граматике* А. Васиљевића, уз много позивања на Даничића. Писац приказа се бори за осавремењену граматичку терминологију, а и за то да се коначно одустане од старинске поделе грађе на „етимологију“ и „синтаксу“, као што је то учинио и Даничић. Под насловом *О староме словенском језику* укратко су приказана бечка предавања Фр. Миклошића, као и његова старословенска читанка из 1861. г. Шире је замишљена студија *Општа наука о језику и преглед главних резултата филологије и науке о језику у нас*, искомпилирана према туђим погледима, али снабдевена многим подацима и коментарима из европске стручне литературе (штампано испрва у Гласнику СУД 29, 1871).

Сем тога, Бошковић је направио *Извод из српске граматике*, по угледу на Даничићеве *Облике*, који је у деловима, почев од 1863. г., излазио у више издања све до 1878. г. Његова *Синтакса* била је шира од Даничићеве, делимично самостална, али мало подесна за средњошколску наставу.

Јован Бошковић је у више прилика писао и држао беседе о Ђури Даничићу („буктиња науке, која је једнаком светлошћу светлила Србима и Хрватима“ — из надгробног слова). Говорећи о Даничићу у Гласнику СУД 70 (1889), он се залажио за уједначавање граматичке терминологије код Срба и Хрвата. Био је веома вољан да изда скупљене ситније списе Ђ. Даничића, али се то у оно време није остварило. Исто је тако прионуо да наново изда Вуков *Рјечник*, издељен на свеске. У њему је почео да додаје етимологије, да исправља преводе, мења значења и сл. Овај покушај је већ после прве свеске доживео оштре критике (В. Јагић и други) и био напуштен.

Бошковић је био савестан сарадник Матице српске и Српског ученог друштва, не само зато што је као писац учествовао у њихо-

³³ Овај и изванредан број других података узет је из Ђ. Ђорђевића, *Јован Бошковић 19 фебруара 1834—25 децембра 1892*, Просветни гласници 3, пос. от. 1—36; такође из Р. Врховца, *Матица српска...* (в. бел. 5) и Д. Милојевића, *Развитак српске граматике...* (в. бел. 7), поред оригиналних Бошковићевих радова.

вим гласилима. У Матици му је уписано у заслугу што је овде, почев од 1871. г., у потпуности победио фонетски правопис. У Српском ученом друштву је он, по речима Ј. Ђорђевића,³⁴ био „душа“, нарочито као његов секретар у осмогодишњем трајању.

Постојали су још изразитији „заклети чувари светиња Вукових и Даничићевих“, како их назива Скерлић, који су мислили да језик и стил ове двојице треба заувек да остане узор српске речи. Књижевно стваралаштво су посматрали искључиво под лупом управо такве, апсолутизоване језичке правилности, и не слутећи шта ће још све унети живот у језик, и до каквог рафинмана може да се уздигне уметничка проза и песништво. Ако се уз то узме у обзир доста уобичајени међу њима јустар нападачки тон, не треба се чудити што их је Иларион Руварац назвао „модерним дахијама и јаничарима“ — при чему је, треба одмах приметити, неоправдано проширио њихов круг и на оне који то нису заслужили.³⁵

Као најизразитијег представника овог новог конзервативизма, уједно „последњег мохиканца“, како су га прозвали, споменућемо Јована Живановића (1841—1916), професора Карловачке богословије и такође члана Матице српске, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. И он је, као Бошковић, написао свој *Извод из српске граматике* (1874. г. и поновљена издања) и своју *Српску синтаксу* (1889). Издао је још *Старословенску граматiku* (1873) и *Граматiku црквенословенског језика* (1895). Од посебних чланака, објављених до краја XIX века, издавају се: *Разлике између старословенских, српских, руских и бугарских споменика*, *Летопис МС 109* (1864), *Русизми у данашњем „црквенословенском“ језику*, *ЛМС 110* (1865), *„Судбине кирилски писмена у аустријској држави“* (поводом Ст. Стратимировића), *ЛМС 114* (1872), *Кратак историјски преглед слова ђ и ћ*, *ЛМС 114* (1872); *Особине ресавског или косово-пољског дијалекта* (1882, Сремски Карловци). У студији Бранко Радичевић, *српски песник* (1883, Нови Сад) аутор посвећује пажњу Бранковом језику, наглашавајући његов аутентични народни дух.

Више Живановићевих филолошких написа сабрано је у књизи *О српском језику* (1888, Нови Сад). У основу овог зборника легао је његов *Бранич српског језика*, познат по томе што је постао мета оштрих напада Љ. Стојановића. Тај исти „Бранич“ нашао је и ватреног браниоца у личности Р. Врховца, који је Живановића сматрао „најбољим познаоцем потанкости српског народног језика“ и који је као његову врлину истицао „онако оштар пуризам“ за какав други „неће имати ни смисла ни воље.“³⁶

³⁴ ЛМС 177 (1894) 99.

³⁵ В. чланак назван касније *Филолошке дахије*, зборник: Стојан Новаковић и „филолошка критика“ (в. бел. 2) 258—260.

³⁶ *Професор Јован Живановић*, Босанска вила 11 св. 22, 345.

Док су Живановић и неки његови једномишљеници „спасавали од варвара“ српски језик, времена су се мењала, тако да се ангажована борба на филолошком пољу поступно претварала у чисту науку о језику, у исто време кад се и сама писана реч нужно усложавала у неколико стилова, богатила се, постајала далеко флексибилнија, те се самим тим нудила за друкчије студије. Као научнике нешто савременијег кова, које одликује јењавање ранијег полемичког жара, ваља споменути Перу Ђорђевића и Ђорђа Ђорђевића. Истина, и ова двојица још увек гаје вуковско-даничићевске идеале, уколико се баве језиком. Обојица су истовремено неговала књижевну критику, теорију и историју књижевности.

Пера Ђорђевић (1855—1902), члан и секретар Српске краљевске академије, остао је познат најпре по синтаксичким студијама: *О падежима без предлога*, Гласник СУД 68 и 69 (1889, издато и посебно); *О реду речи у српском језику*, Глас СКА 53 (1898, приступна академска беседа). То су два рада која ни за данашњег читаоца нису сасвим лишена научног интереса. Мање је познат његов осврт *О српској синтакси Јована Живановића* (1890, Београд). Поред неколико прилога о Вуку Караџићу, П. Ђорђевић је заслужан за акрибично издање *Скупљених граматичких и полемичких списа Вукових* (1894—1896), а исто тако и за треће издање *Вуковог Рјечника* (1898, заједно са Љ. Стојановићем).

Ђорђе Ђорђевић (1867—1898), као и многи други, бавио се питањима везаним за рад Вука Караџића, о коме је написао неколико чланака. Занимао се за глагољске језичке споменике, прикупљао грађу за новоосновани Академијин Лексикографски одсек, чији је секретар био од 1894. до смрти, и зналачки описао живот и рад Јована Бошковића. Место у српској филологији заузео је највише захваљујући обимној студији: *Матија Дивковић — прилог историји српске књижевности XVII века*, Глас СКА 52 и 53 (1896. и 1898); студија је представљала његову докторску дисертацију. Ту је, после општих података о босанској књижевности и о самом Дивковићу, обрађен језик Дивковићевих дела, који, иначе, није био ушао у Даничићеву *Историју облика*. Фонетски део је урађен опширно и солидно. Морфологија је нешто уопштенија, „речничко благо“ се дели на податке о књижевним и провинцијалним речима, затим има расправљања о синтакси и правопису.

6.

Најкрупнији представник националних наука у Србији последњих деценија XIX столећа био је Стојан Новаковић (1842—1915) београдски научник али често у дипломатским мисијама на страни, професор Велике школе, министар просвете и председник владе,

члан Српског ученог друштва, Југославенске академије и Српске академије (касније њен председник). Новаковић је био језички стручњак, историчар књижевности и политички историчар, етнограф и скупљач народних умотворина. Ни у једну од ових области он није улазио са оном аналитичком упорношћу и усредсређеношћу са којом је Даничић улазио у своју струку. Био је, по речима А. Белића, синтетичар, слависта типа Добровског и Шафарика, Копитара, Миклошића или Јагића. Али се срећан спој његових зашимања, уз јединствену радну енергију, показао веома плодотворан за време у коме је живео: наука о српској прошлости, о српском језику, заједно са коначним пречишћавањем појма о српскохрватском језичком јединству, изискивала је већ синтезу — разуме се, у границама тадашњих могућности. Новаковић се одликовао чулом за правилну интерпретацију историјског наслеђа, великим смислом за актуелне задатке и не ретко способношћу проницљивог предвиђања будућих потреба. И више од тога: „Нема ниједне области наше културе где Новаковић у извесно време свога рада није био неопходна веза између наше и словенске или светске науке”.³⁷

Као што је тешко издвојити чисти филолошки рад из свекупних Новаковићевих истраживања — јер су његове историјске и књижевне студије често обогаћивале, макар и посредно, управо филолошку страну појединих проблема — тако се неминовно чини извештаченим подвајање његових расправа на београдске, загребачке и бечке, или пресецање његове биографије на граници два столећа. На овом месту могућно је дати тек сумарни преглед његове делатности на пољу науке о језику.

Новаковић је, као и неколико већ поменутих писаца, поницао из филолошке школе, као последњи истакнути ученик Ђуре Даничића и његов најбољи познавалац. Даничић га је запазио још као студента прве године, затим му се 1863. г. захвалио на сарадњи при изради *Рјечника из књижевних старина српских*, а из њихове касније многогодишње преписке сазнајемо да су они један од другог тражили разне стручне савете, с тим што је Даничић најчешће молио Новаковића да му акцентује поједине речи, као и да скупља лексику за његов велики академијски речник. Крајем седамдесетих

³⁷ Подаци о Ст. Новаковићу црпени су највише из следећих чланака: Ф. Шишић и В. Јагић, *Stojan Novaković (1842—1915)* — некролог, Arch. f. sl. Phil. 36, 604—609; А. Белић, *Stojan Novaković у својим лингвистичко-филолошким делима*, Просветни гласник 38 бр. 6, 339—348 и бр. 7—8, 410—423; В. Јагић, *Stojan Novaković по преписци са мном од год. 1867 до 1891*, Годишњица Николе Чупића 35, 256—312; *Писма Ђуре Даничића Стојану Новаковићу*, изд. М. Новаковић, Годишњица Николе Чупића 39, 163—214 и 40, 73—121; А. Белић, *Наши учитељи . . .* (в. бел. 29), одакле је и наведени цитат, 198; М. Стевановић, *Новаковићево место у науци о језику*, Споменница посвећена 50-годишњици смрти Стојана Новаковића, Пос. изд. САНУ 406 (1967) 23—32. Разгледани су и поједини Новаковићев радови.

година Новаковић је био довољно зрео да великану Даничићу, у благој форми, стави умесне примедбе на неке стране његовог *Огледа* (огледне свеске загребачког академијског речника).

Као и други наши филолози, и опет у духу нешто измењених потреба свог тренутка, Новаковић се подухватио да пише школске уџбенике српског језика, у којима је средио дотада скупљене чињенице, додао нове, раније необрађене, и понешто осавременио у класификацијама. Почео је од *Синтаксе* за II разр. гимн. (1869), коју је прерађивао и проширивао (између осталог, по Будманију и по неким страним изворима), све до четвртог издања 1874. г. Дефинитивно уређена, она је излазила и даље. Остали делови граматике били су: *Наука о гласовима* (1879), *Наука о облицима* (1879), *Наука о основама* (1880); ова издања су се такође понављала. Године 1894. изишло је прво целокупно издање *Српске граматике*, која је исто тако била преиздавана. Ту су се као новина појавила поглавља о правопису и интерпункцији. Треба приметити да ови Новаковићеве уџбеници још увек нису били ослобођени историјске грађе, тог наслеђа из времена ранијег филолошког откривања језичке природе, тако да нису могли бити сасвим приступачни младим ђацима. С друге стране, по тим књигама могао се пратити свакидашњи језик, обогаћен у поређењу с ранијим кодификацијама, а у исто време очишћен од непожељних књижевничких наноса.

Новаковић је саставио и *Граматику старога словенскога језика* (1884), углавном према Миклошићу, обавивши тиме дужност које су се прихватили многи истакнути србисти онога времена.

За упознавање историје језика у оквирима школских потреба било је значајно његово дело *Историја српске књижевности* [...] с додатком примера из старе словенске, српско-словенске и дубровачке књижевности, нарочито прво издање из 1867. г., где је развоју језика била поклоњена велика пажња. Ту су, затим, три издања познатих *Примера књижевности и језика старога и српскословенскога* (1877, 1889 и 1904). Ова збирка текстова и одломака има и данас значајну вредност, због трагичне чињенице да је извесан број овде објављених рукописа био доцније уништен. Новаковић је и засебно издао велики број наших старих списа. Излазили су у загребачким *Старинама*, у *Гласнику СУД* (такође и у покренутој 1868. г. серији његовог другог „одељка“) и у *Споменику СКА*. Премда издавач уз њих обично није давао језичке анализе, ограничавајући се само на краће правописне напомене, за значај ових текстова вреди исто што је речено и малопре, пошто је већина њих касније изгорела у пожару београдске Народне библиотеке.

Од Новаковићевих радова везаних непосредно за науку о језику споменуће се само неколико. У расправи *Филологија и језик* (приступно предавање на Великој школи, изд. 1871) он говори нај-

пре о старом и о савременом схватању филологије као научне дисциплине. У вези с развојем српског књижевног језика сматра да је све још „ровито и у таложњу“, да су књижевници још махом самоуки; дијалекти могу много допринети, како филолошким студијама, тако и самом књижевном језику; обична лексика има способност да се грана у нова значења, у метафоре. Познат је, даље, његов чланак *Језик и стил* (1872), у коме се доказује разлика између познавања језика и вештине писања. Студије о стилу су мост који води од граматике ка логици; стил је руковање оном грађом коју пружа наука о језику. Како каже И. Тартаља, ово је представљало „озбиљно удаљавање од филолошких предрасуда о свемоћи речника и граматике“.³⁸ Рад под називом *Физиологија гласа и гласови српскога језика* (Гласник СУД 37, 1873) значи је за српску средину право откриће: ту је писац издвојио физиолошку страну гласа од акустичке, користећи се, додуше, страним научним достигнућима, али са резултатима којима се касније послужио Олаф Брех и који још ни сада нису сасвим застарели.

Две акценатске студије — *Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких* (Гласник СУД 44, 1877) и *Акценти Трговишког јеванђеља од 1512. године* (Гласник СУД 47, 1879) — требало би да представљају наставак Даничићевих бављења акценатском проблематиком, али нису достигле жељени циљ. Успелији је био Новаковићев интерес за македонске говоре. То су два прилога: *Ein Beitrag zur Kunde der macedonischen Dialekte* (Arch. f. sl. Phil. 12) и *Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialekte* (Arch. f. sl. Phil. 15), као и студија Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима (Глас СКА 12, 1889), где се утврђује аутохтоност тих гласова у македонском. Српској академији је Новаковић предлагао да се позабави проучавањем јужних српских, као и македонских говора.³⁹ Међу радове о језику иду и његови многобројни (каткад површно израђени) етимолошки прилози, поглавито везани за старо српско законодавство и културни живот. Вредни су чланци о Ђ. Даничићу: *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877* (1878) — зналачки преглед Даничићевог научног рада; *Белешке о Ђури Даничићу* (Годишњица Николе Чупића 8, 1883), где Новаковић, између осталог, истиче Даничићеве заслуге у питању јединства књижевног језика код Срба и Хрвата.

Област у којој је Новаковић показао блиставе особине свог ума, вазда обузетог мислима о најпречим проблемима српске културе, јесте лексикографија. Он сам се њоме, истина, позабавио сасвим

³⁸ Цитирао Б. Петровић, *Културно-историјски правац у српској историји књижевности*, зборник: Стојан Новаковић и „филолошка критика“ (в. бел. 2) 26.

³⁹ В. код В. Јагића, *Стојан Новаковић по преписци са мном* ... (в. бел. 37) 299.

мало, али је о њој у три прилике изнео ванредно луцидне опаске и предлоге. То је било, прво, његово писмо поводом почетка излагања загребачког академијског речника, штампано у одељку *Glasovi o „Ogledu rječnika“* (Rad JAZU 45, 1878), затим чувена посланица Српска краљевска академија и неговање језика српског (Глас СКА 10, 1888) и, најзад, Предлог Српској краљевској академији [...] да се отпочне купљење грађе за академијски српски речник (штампано у Јавору 7, 1893, Земун). Већ и на крају првог од три поменутих написа, где се износи историјат српскохрватске лексикографије и налази пуно оправдање за велики Даничићев речник, назире се да је Новаковић замислио још један такав посао, у суштини наставак Даничићевог. Десет година после тога он је прочитао своју посланицу, чији је највећи део био посвећен томе да треба покренути речник при београдској академији, при чему су му концепције сада биле већ сасвим јасне. Загребачки речник ће резимирати сав досадашњи развој, све сукобе и Вукову победу; шта ће остати Српској академији да уради после тога? Новаковић објашњава: осим фонда старе књижевности и осим раније незаписиваног фонда народног изражавања, постоји трећи фонд. То су дела новијих и савремених писаца, оних који су већ нешто „привредили“ за нови књижевни језик, „убрали жетву с поља које је Вук засејао.“ У нашем језику је добро утврђена граматика, али недостају дубља знања о синтакси, стилистици, фразеологији; а све то један велики речник може и мора да покаже на подесан начин. Нови речник народног књижевног језика треба да има у виду више литерарне него лингвистичке потребе. Он не сме да иде за егзотичношћу грађе, него за њеном творачком снагом: он треба да помаже даље разгранавање књижевног израза. Неке од Новаковићевих идеја у каснијем раду на београдском академијском речнику нису се одржале (нпр., показало се да треба узимати и дијалекатску грађу, а не само књижевну, затим, да научници разних струка нису меродавни при одбиру грађе; рашчистило се питање о пуној равноправности екавског и ијекавског говора, итд.).

Рад Љубомира Стојановића (1860—1930) увелико се протегало и у XX век, тако да се овде може приказати само један његов одсек. Треба, међутим, рећи да Стојановић по својој основној оријентацији, по научничком лику, више припада столетју које описујемо. Он је био Новаковићев ђак, који је даље проносио Даничићева интересовања (Јагић га је у једном тренутку назвао новим Даничићем), код кога се чак понављало понешто од идеја филолошке школе, мада је гневно полемисао с једним њеним представником.

Стојановићева биографија има доста сличности са биографијама неколицине претходника. Испрва се он, као и Новаковић, занимао за лексику, те је још као гимназијалац скупљао речи у народу; касније је постао писац уџбеника за српски и црквенословенски је-

зик, вредан издавач старих текстова, политичар (министар просвете, председник владе), професор Велике школе, члан и секретар Српске академије и члан Југославенске академије. Пије имао ни студиозности Даничићеве, ни ширине која је красила Новаковића — он се у колебању између књижевности и језика одрекао оне прве области — али га упркос томе треба посматрати као последњег из плејаде значајних српских научника који су своја филолошка дела стварали у XIX веку.

Што се тиче Стојановићевих уџбеника матерњег језика — *Лекције из српскога језика за I разр. гимн.* (1891. г. и многобројна понављања издања), *Лекције [...]* за II разр. гимн. (1891. г. и поновљено), *Српска граматика за III разр. гимн.* (1892. г. и поновљено), *Српска граматика за III и IV р. осн. шк.* (1896, Цариград) — њихова је одлика била та што су унели методолошку модернизацију у наставу. Стојановић је поступио по упутствима новог наставног плана из 1888. г., по коме је у предавањима требало да преовлађује синтаксичка основа, а да ученици овладају грађом путем тзв. концентричних кругова, захваљујући постепеном укључивању свих делова граматике у сваком разреду. Његови уџбеници су у том погледу успели, те су заменили раније Новаковићеве. *Грамматика старога словенскога језика* (1892. г. и поновљено) рађена је према Лескину (не више према Миклошићу!), што је и истакнуто у поднаслову.

Поводом Живановићевог *Бранича српског језика* Стојановић је 1889. г. објавио неповољан приказ (пос. брошура, прештампано из „Отаџбине“ 86), где је замерио због некритичног преузимања Миклошићевих идеја, које су и саме већ биле застареле у Живановићево и његово време. Поводом овога се заметнула полемика између њега с једне стране, и Живановића и Врховца с друге. Расправљало се око неких елементарних података из упоредне словенске фонетике, морфологије, творбе речи и др. Видимо да су се извесна славистичка и србистичка сазнања управо у овој атмосфери кристалисала, што је било од непроцењиве користи за будућа поколења. Стојановић је показао више ерудиције од својих противника, јер је добро познавао радове Јагића и Лескина, али се данас може рећи да су у понечему и његови опоненти имали право. У препирци се препознаје иронични и саркастични тон још из Вукових и Светићевих времена.

У то време је почео и издавачки рад Љубомира Стојановића. У загребачким *Starinama* 13 (1881) он је издао пет старих летописа, наставивши ово истраживање и у чланку *Српски родослови и летописи* (*Гласник СУД* 53, 1883). То што се бавио летописима и родословима тек је много касније, 1927. г., уродило веома значајном студијом и комплетнијим издањем. После неких мањих радова на овом пољу појављује се запажена књига бр. 3 (1890) Академијине едиције „Споменик“, у којој је Стојановић штампао многе старе

хрисовуље, акте, биографије, летописе, типике, поменике и другу грађу. Одломци из *Мирослављевог јеванђеља*, публиковани у *Споменику* 20 (1893), значили су наговештај изванредног издања овог старог српског текста, које се појавило 1897. г., са зналачки написаним Стојановићевим предговором. На сличан начин је и изванредан број записа и натписа издатих у *Споменику* 30 (1896) најавио чувене и засад ненадмашене *Старе српске записе и натписе* (1902—1926).

Љ. Стојановић је заслужан и за ново државно издање Вукових *Српских народних пјесама* (од 1891. г. надаље), а исто тако (са Петром Ђорђевићем) за Вуков *Српски рјечник*, који се у трећем, исправљеном и умноженом издању појавио 1898. г. Уз ово треба подсетити на студију Вук Стеф. Караџић, његов рад на српском језику и правопису (*Глас СКА* 55, 1899), која се после монографије Кулаковског о Вуку сматрала најбољом студијом на ту тему. Касније, у столећу којим се овде не бавимо, Стојановић је издао и Вукову преписку и дао најпотпунији Вуков животопис.

Мање је успела Стојановићева приступна академска беседа, штампана у *Гласу СКА* 52 (1896), у којој је аутор покушао да изнесе опште црте развоја српског језика, још од прасловенског раздобља. Неке његове особине приписао је предсловенском језичком супстрату на Балкану. О недостацима ове студије дали су суд Јагић и Облак;⁴⁰ међутим, А. Белић је једном напоменуо да су неке од критикованих поставки можда биле тачне, само што Стојановић није имао довољно солидног знања да то и докаже.⁴¹ Уопште је, по Белићевом мишљењу,⁴² систематско излагање историје српског језика, на основу писаних споменика, заправо и почело код нас од Стојановићевих предавања на Великој школи. Стојановић је указао на историјску перспективу оних чињеница које је раније изнео Даничић. Корисно се послужио Даничићевом *Историјом облика*, док су му предавања из фонетике била слабија.

Љ. Стојановић се не би могао назвати истакнутим стручњаком у самој науци о језику, и у тој области није дао запажена дела; у понечему се показао и као симплификатор. Међутим, он је достојно заокружио ону врсту текстолошког прибирања и тумачења којом су обогатили српску науку XIX века Даничић и Новаковић. И он је, као и Новаковић, имао чула за актуелне потребе, а за неке проблеме бољу интуицију него што му је била научничка спрема.

Крај века био је обележен многобројним издањима старих писаних споменика и књижевним одн. језичким коментарима у вези с њима. Поред помињаних, ту су још радови И. Павловића, Н. Ду-

⁴⁰ Штампано у *Arch. f. sl. Phil.* 19, на српски преведено у *Делу* (мај 1897).

⁴¹ Љубомир Стојановић, *Јужнословенски филолог* 9, 303.

⁴² В. још: Љубомир Стојановић *човек и научник*, *Српски књижевни гласник* н. сер. 30 св. 5, 349—355.

чића, М. С. Милојевића у Гласнику СУД, I и II од., седамдесетих и осамдесетих година. У Споменику СКА издао је Љ. Ковачевић Светостефанску хрисовуљу (бр. 4, 1890), П. Срећковић делове из Зборника попа Драгоља (5, 1890), К. Јиречек Споменике српске (11, 1892); Јагић је студиозно писао о Хиландарском типичу и његовом грчком извору (34, 1898). Разумљиво је да су такви научни прилози, у начелу, представљали важну подлогу за историјскојезичке студије, мада њихова непотпуна критичност није још могла да задовољи тананију потребу за познавањем свих језичких појединости. Стари текстови су се појављивали и у Летопису МС, у коме се тада могу читати такође и неки мање значајни термилошки и лексикографски чланци.

Најранији радови Александра Белића (1876—1960) — углавном прикази студија Љ. Стојановића, П. Борђевића, Т. Маретића, С. Куљбакина, као и прва верзија расправе о словенској двојини — чине непосредни прелаз у XX век.

*

Заокружујући овај приказ, резимираћемо да је описани период српске филологије представљао значајан преокрет, наступ једне нове садржине и нове методологије — каквима се свакако, у разним временима, одликују и унапређују и друге науке. То је било доба када је научно била у потпуности фундирана већ ионако неминовна победа веродостојног живог језика над свим осталим спекулацијама у области могућног књижевног израза, и када се, затим, схватило да се и сам такав књижевни израз, заснован на добром говору и на норми, у сваком случају мора даље разуђивати и сублимирати. Неколико деценија размишљања и рада не може се сматрати дугим временом за овако крупна теоријска и практична достигнућа.

Ирена Грицкат